

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ГНІЗДО З КОМПОНЕНТОМ *ГРУШКА* В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Діалектне мовлення постійно продукує закодовані у внутрішній формі фраземи, які не тільки витворюються в певній культурі, часто «народжуються» з культурними компонентами, а й зберігають узагальнене надслівне вираження елементів етнокультури. Беззаперечною є теза дослідників (фольклористів, етнолінгвістів, мовознавців) про єдність духовного й матеріального в процесі усталення фразеологічного складу.

Невичерпними джерелами фразеотворення в українській, як і в інших слов'янських мовах, є різні аспекти народного буття. Такі назви, як *вода, небо, земля, зорі*, є найдавнішими, тому вони завжди активно вживаються в розмовному мовленні й мають особливий статус завдяки архаїчності. Особливої ваги дослідники надають соматизмам у складі фразеологічних одиниць як виразникам явища антропоцентризму, вказують на їх знаковість у культурних традиціях різних народів (О. О. Селіванова, Н. О. Скоробагатько, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін.). Стійкі словосполучення з компонентами – назвами рослинного чи тваринного світу складають значну частину загальномовної фразеології, віддзеркалюючи різноманітні сфери людського життя, а отже, підтверджуючи тезу про зміщення фразеологічної парадигми в бік антропоцентризму (Л. В. Самойлович, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін.).

Мета статті – окреслити особливості фразем із компонентом *грушка* (*груша*) в українських говірках. Матеріалами для дослідження слугували лексикографічні праці, що зафіксували фраземи в інших українських говірках. Зазначимо, що фраземи з компонентом *грушка* (*груша*) фіксують усі фразеологічні словники (матеріали до словників) українського діалектного мовлення, підтверджуючи активність їх побутування, не виявляючи територіальних особливостей, за винятком форм відмінкових закінчень.

Семантика слова *груша* (*грушка*) має глибинні етнолінгвістичні нашарування. За матеріалами слов'янських фольклорно-етнографічних праць, художньої літератури та ін. джерел, *груша* (*грушка*) символізує дівочтво [1, 159]. У світовому масштабі – це символ кохання і материнства, що походить, за висновками вчених, від форми груші, що нагадує тіло жінки. У часи античності *груша* вважалася атрибутом давньогрецьких богинь Гери та Афродіти; у Китаї цей фрукт символізує довголіття, тому що *грушка* довго живе та плодоносить [4, 68]. Названі етнолінгвістичні знаки реалізовані у фраземах українських говірок: *переспіла груша* – дівчина, що довго не виходить заміж; *стара діва* (УУ 2013, 159), *трушу грушу – сват'ів зрушу* (Мацюк, 89), *рясна як груша* – товста, повногруда жінка (УУ 2013, 159), *груш об'їстися* – евф. Завагітніти (УУ 2013, 159), *з груші струсили* – евф. Про народження дитини (перев. у розмові з малими дітьми) (УУ 2013, 159), *ходити на дрўги грушкы* – зраджувати, порушувати подружню вірність (Вархол, 44).

В. В. Жайворонок визначає додаткову символіку слова *груша* (*грушка*) – нещасливе кохання і нещасливе подружнє життя [1, 159], що виразно відбивається у внутрішній формі фразем: *люби (жінку) як душу, тріси/товчи як грушу* (Романюк, 156), *любити, як душу, товкти, як грушу* – про те, що любов не

заважає бути справедливим і вимогливим (ЛЛПЖ, 725), *люби, як душу, а тріси як грушу* – про виховання дітей (Лесюк, 173), *товкти, як грушку* сильно або часто бити (ЛЛПЖ, 725), *дати грушку* – злегка вдарити по чолі (перев. дитину) (ЛЛПЖ, 209), *витрусив як грушу з мішка* – ворожий, агресивний (Доброльожа, 47), *колотить як грушу* – ворожий, агресивний (Доброльожа, 48), *грушу трусити* – сильно чогось домагатися (СЖФ, 75), *грушкы меджы собом грызти* – сваритися, сперечатися (Ступінська, 66), *меджі собов грушкы грызти* – сваритися (Вархол, 45).

Традиційним для українців є вираз *вчепився (закохався) як чорт до сухої верби*, не випадковим у повір'ях є верба (особливо суха) як місце перебування нечистої сили. У фраземіці говірок активно побутує одиниця *закохався як чорт в суху грушу* – не любити когось (Доброльожа, 22), у якій *суха груша* символізує нездатність давати плоди, а тому є привабливою для потойбічного світу.

В українському фольклорі *йти на грушку (грушка)* – зібрання рідних та знайомих у хаті покійника, щоб віддати йому шану: *Старі молеси і згадуют на грушці небощіка, а молодь вироб'єет усякі геци: б'ют пасок, збираютси на діда і бабу, на жида-купца. Тепер йдут на посіжніні, а перше казали – на грушку* (ГСЛ, 206). Наприкінці ХІХ ст. таку гру при померлому зафіксував на території Гуцульщини В. Шухевич: *Помолившись і привитавшись, збирають ся люде то у хоромах то перед хатою на «посіжніне» – на «привите» коло «божого тіла»; парубки розпочинають «грушку», яка має на ціли відвернути увагу домашніх від мерця та розігнати тугу; окрім того має грушка ще ту ціль, аби як найбільше людей задержати у хаті, особливо в ночі, аби «хатнім не було лячно і скучно» [5, ІІІ, 243]. Детально подано опис цього дійства та власне інструменту «грушка» у записі початку ХХ ст. з Косівщини: *Робє з дошки лопатку, котра си називає «грушка». Грушка має бути бирше менче пив митер за довга, а дванаціть центимитрив за широка, а з на оден центимитер за груба. Коли си на ню дивити, то вна ніби и виглядає отак велика грушя з фостом (вид чього и тишла назва цілої тої забави «грушка»). Єк вже грушка зроблена, сідає оден мушінин або парубок пид стїну в хоромах, або йорі на приспу, бере в руки шепку и обертає иртом д горі [3, 266].**

У фразеології сучасних українських говірок компонент *грушка* вживається у складі сталих висловів, як основа метафоричних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою мовлення або суті сказаного: *скрипить як стара груша* (Доброльожа, 139). Зауважимо, що кількісно переважають фраземи на позначення незмістовних розмов, пліткарства, брехливості, що свідчить про засудження такої поведінки й негативне ставлення до людей, які витрачають час на порожні розмови, пересуди.

Зі значенням 1) брехати: середньополіські *наговорити на вербі груші* (ФСГЖ, 52), *провадити на вербі груші* (ФСГЖ, 52), *розказати, що з верби груші падають* (ФСГЖ, 52), *така правда як на вербі груші* (Доброльожа, 24), *як із берези груш натрусити* (Доброльожа, 25); західнополіський *в'ін туб'ї скаже, шо на верб'ї грушки рустут* (Мацюк, 54); подільські *показує грушки на вербі* (Номис, 318), *на вербі груші, а на осіці кислиці* – говорити неправду, фантазувати (Доленко, 106); 2) говорити нісенітниці: середньополіські *груші на вербі чіпляти* (ФСГЖ, 52), *на вербі груші* (ФСГЖ, 52), *на вербі грушки ростуть* (ФСГЖ, 53).

Образ ідіоматичних виразів аналізованого ряду ґрунтується на поєднанні несумісних речей, а саме плодів на неплодових деревах. В. Мокієнко, описуючи стійкі вислови такої моделі, зауважує: «Фразеологізми з подібним значенням звичайно будуються на підкреслюванні неправдоподібності розповіді...» [2, 179].

Такі ж компоненти побутують у сталих виразах іншого фразеосемантичного ряду 'ніколи': *коли грушка на сосні виросте* (ФСГЖ, 53), *на вербі грушка виросте* (ФСГЖ, 53), *коли груша на березі виросте* (ФСГЖ, 52), *коли груша на сосні виросте* (ФСГЖ, 52). За висновками вчених (Л. Івашко, В. Мокієнко, А. Івченка, Т. Нікітіної та ін.), названий ряд посідає центральне місце у фразеосемантичній групі «Час» у слов'янських мовах. Матеріали лексикографічних праць дозволяють виділити структурно-семантичну модель «коли + на неплодовому дереві + виростуть плоди», до складу якої належить лемк. *коли верба ябко зродить* (Вархол, 27), загальноукр. *як на вербі будуть грушки рости* (Пазяк, 352). Схожий тип мотивації спостерігаємо у сталому виразі, зафіксованому на Житомирщині, *помочі як з осики груш* – зайвий (Доброльожа, 18).

Культурно-національна конотація семантики багатьох виразів пов'язана з такими рослинними реаліями, як верба, береза, осика, при цьому назви реалій відбивають не флору саму по собі, а швидше зацікавленість людей у символічних властивостях елементів свого національного середовища.

У фразеології говірок переважають одиниці, що передають негативні емоції та стани, що підтверджує аналізовані ряди: 1) 'зазнати невдачі' – *встрях як грушка в болото* (Доброльожа, 112), *добре як кінь на груші* (Доброльожа, 112), *живе як кий на груші* (Доброльожа, 113); 2) 'нічого не отримати' – *груші-дулі їсти* (СЖФ, 75; УУ, 2013, 159).

Особливості мотивації фразем *багатий як обтрушена груша* – бідний (Доброльожа, 118), *обтрусити (обтрясти) кого як грушу* (Плетнєва, 156) пояснюються схожістю дій стосовно людини, які призводять до її повного зубожіння, та стосовно дерева, плоди якого використовують зі споживною метою. Експресивне навантаження аналізованих стійких виразів зумовлене дієслівними компонентами *обтрусити (обтрясти), обтрушена*, спільна семантика яких – «відокремити частину від цілого».

У словнику постійних народних порівнянь з говірок Середнього Полісся та суміжних територій «Красне слово – як золотий ключ» Г. Доброльожа подала чимало компаративних виразів з образним конкретизатором *груша*, які побутують зі значенням 'скупий' та 'старий': 1) *добрався як Манька до груш* (Доброльожа, 59), *набрався як Май груш* (Доброльожа, 60), *набрався як Манька груш* (Доброльожа, 60), *наївся як Манька груш* (Доброльожа, 60); 2) *зморщився як суха грушка* – старий (Доброльожа, 105), *поморщений як сушені груші* (Доброльожа, 105), *старий як дідова груша* (Доброльожа, 105), *старий як зів'яла груша* (Доброльожа, 105).

Отже, більшість народних спостережень, що реалізувалися у віруваннях, повір'ях і звичаях, вербалізувалася в образній основі багатьох фразеологізмів. Саме ці мовні одиниці презентують особливості етносимволіки, давньої основи та сучасного розуміння світу. Записи фразеологізмів з усіх діалектних територій України надалі дозволять зробити ґрунтовні висновки про структурно-семантичні особливості говіркових одиниць.

Умовні скорочення джерел

Вархол – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.

ГСЛ – Гуцульські світи. Лексикон / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2013. – 668 с.

Доброльожа – Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій / Галина Доброльожа. – Житомир, 2003. – 160 с.

Доленко – Доленко М. Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолья / М. Т. Доленко // Тр. Сам. ГУ. – 1975. – Вып. 272: Вопросы фразеологии. – № 8. – С. 131–161.

Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Лесюк Микола. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

ЛЛПЖ – Лексикон Львівський: поважно і на жарт / Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2009. – 672 с.

Мацюк – Мацюк З. Із народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів / Зоряна Мацюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 136 с.

Номис – Приказки, прислів'я, і таке інше / Уклав Матвій Номис. – К., 1993. – 768с.

Пазяк – Українські прислів'я та приказки / уклав М. Пазяк. – К. : Дніпро, 1991. – 224 с.

Плетнева – Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Плетнева Ольга Леонідівна. – Харків, 2004. – 232 с.

Романюк – Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Романюк Наталія Василівна. – Запоріжжя, 2002. – 232 с.

СЖФ – Ужченко Д. В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини. Матеріали / Д. В. Ужченко. – Луганськ : СПД Резніков В.С., 2009. – 246 с.

Ступінська – Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.

УУ 2013 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 6-е вид. – Луганськ, 2013. – 552 с.

ФСГЖ – Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Галина Доброльожа. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. – 404 с.

Література

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиєнко. – М. : Высшая школа, 1989. – 288 с.

3. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах, Косівського повіта // Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія наукового товариства імени Шевченка. Т. XXXI–XXXII. І.Свенціцький: Похоронні голосія. В.Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди. – Львів, 1912. – 426 с.
4. Тресиддер Дж. Словарь символів / Дж. Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с. : ил.
5. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899–1908. – Т. I–V.